

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI**

*Əlyazması hüququnda*

**ÇİNGİZ ABDULLAYEVİN ƏSƏRLƏRİNDƏ  
ONOMASTİKANIN LİŇQVOKULTUROLOJİ BAXIMDAN  
TƏDQİQİ**

**İxtisas:** 5707.01 – Slavyan dilləri

**Elmi sahəsi:** Filologiya

**İddiaçı:** **Lalə Osman qızı Hüseynova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi  
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

**AVTOREFERATI**

**Bakı – 2024**

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Rus dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor  
**Lalə Hüseyn qızı Quliyeva**

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor  
**İlyas Həmidulla oğlu Həmidov**

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**Elvira Akif qızı Heydərova**

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**Zahir Vahid oğlu Əsədov**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının  
sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor  
**Rəhilə Hüseyn qızı Quliyeva**

Dissertasiya şurasının  
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru  
**Suad Arif qızı Əfəndiyeva**

Elmi seminarın  
sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor  
**Təvəkkül Hadı oğlu Şükürbəyli**

## İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

**Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi.** Müasir dilçilik elmində ayrı-ayrı müəllifin dil və üslubunun öyrənilməsinə, onomastikanın müxtəlif aspektlərdə sistemli şəkildə tədqiqinə olan maraq getdikcə artmaqdadır. Bu cür istiqamət yazıçının yaradıcılığını onun əsərlərinin onomastik məkanının öyrənilməsi ilə sıx əlaqədə tədqiq olunmasını nəzərdə tutur, çünki məhz burada müəyyən bir xalqa xas olan ənənəvi adlar aydın şəkildə əks olunur. Bundan əlavə, müəyyən anlayışlar vasitəsilə müəllifin subyektiv dünyagörüşünü ifadə edən linqvokulturoloji anlayışlar getdikcə daha çox dil tədqiqatının orbitinə daxil edilir.

Yuxarıda göstərilən səbəblər son nəticədə seçilmiş mövzunun aktuallığını müəyyənləşdirir.

Detektivist yazıçılar dili yeni ədəbi üsul və vasitələrlə zənginləşdirmişlər. Belə yazıçılar arasında həmyerlimiz, Azərbaycanın xalq yazıçısı Çingiz Abdullayev xüsusilə seçilir. Onun müasir rus yazıçılarının lüğətindən, arxaikləşmiş bəzi rus xüsusi adlarından, söz və ifadələrdən məharətlə istifadə edir.

Çingiz Abdullayev Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv istiqamətin nümayəndəsi kimi bəşəriyyətin qlobal problemlərinə toxunarkən cəmiyyəti milli konseptlər prizmasından öyrənməyə çalışır.

Məlumdur ki, onomastik səviyyənin istənilən vahidi (ad, soyad, ata adı, ləqəb və ya toponim) müəyyən sosial-tipoloji və bədii-təsvir potensialına malikdir. Azərbaycanda və Rusiyada bu problemin tədqiqi ilə bir çox dilçi alimlər məşğul olub:

- poetik onomastika: E.Maqazanik (1967), M.Qorbanevski (1988), O.Fonyakova (1990), V.Kalinkin (1999), V.Suprun (2000), Q.Kovalyov (2004, 2006);

- poetik mətn və diskurs nəzəriyyəsi: V.Vinoqradov (1963, 1976), R.Həbibli (2000), M.Stepanov (2007);

- ümumi onomastika: A.Bəşirova (2003), A.Paşayev (1997), M.Çobanov (1998), M.Əbilov (2005), A.Superanskaya (1973), V.Nikonov (1974), N.Podolskaya (1978), L.Şşetin (1980), V.Bondaletov (1983), A.Şşerbak (2008);

- linqvokulturologiya: V.Vorobyov, Y.Karaulov (1987), V.Maslova (2001, 2007);

- mətn məkanı nəzəriyyəsi: V.Teliya, A.Vejbitskaya, E.Kubryakova (1972).

Müasir dilçilikdə ayrı-ayrı müəlliflərin dil və üslubunun öyrənilməsi, onomastikanın müxtəlif aspektlərdə sistemli şəkildə tədqiqinə maraq getdikcə artır.

Təqdim olunan dissertasiya işi onomastikanın linqvokulturoloji aspektdə bədii təhlilinə, habelə Azərbaycanın xalq yazıçısı Çingiz Abdullayevin detektiv nəsrində müəllifin dünya mənzərəsinin konseptual sferasının tədqiqinə həsr edilmişdir. İstənilən bədii əsər yazıçı ideyalarının, müəllif dünya görüşünün, baş verən hadisələrin, sosial problemlərin və s. inikasındır.

Ç.Abdullayev hər bir romanın mahiyyətini həmişə əsərin əvvəlində məşhur filosoflar, yazıçılar və tarixçilərə məxsus sitat-kalam şəklində açıqlayır. O, detektiv əsərlərin müəllifi kimi geniş yaradıcılıq imkanlarına malikdir, və bu səbəbdən dialoqlar, canlı obrazlar, hərəkətlər vasitəsilə, habelə retrospeksiya və prospeksiya üsullarına tez-tez müraciət etməklə oxucunu maraqlandıra bilir.

Yazıçı bədii detallara xüsusi diqqət yetirir, əsas və fon məlumatlarının açıqlanmasına çalışır. Ç.Abdullayevin hekayə və romanlarında istifadə etdiyi bədii, dil-üslubi vasitələr hadisələrin və personajların ən dolğun realist təsvirinə, onların daxili psixoloji durumunun açılmasına yardımçı olur.

Öz əsərlərində yazıçı gənc nəslin maariflənməsi, əxlaqi və mədəni dəyərlərin qorunub saxlanmasına da geniş yer ayırır.

Ç.Abdullayevin detektiv romanlarında superagentlər, kəşfiyyatçılar, kriminal elementlər, detektivlər, xüsusilə detektiv Dronqo haqqında bəxs olunur.

Azərbaycanda Ç.Abdullayevin çoxşaxəli yaradıcılığına həsr olunmuş xüsusi monoqrafik tədqiqatlar hələ də yox dərəcəsinədir. Buna baxmayaraq, ilk növbədə aşağıdakı elmi əsərləri qeyd etmək lazımdır.

Məsələn, S.Mir-Bağirovanın “Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrı dünya ədəbiyyatı kontekstində” adlı monoqrafiyasında ədəbiyyatşünaslığın nəzəri məsələləri ilə yanaşı həm də Azərbaycan

və dünya ədəbiyyatında detektiv, casusluq və kriminal janrların yaranma tarixi mərhələli şəkildə öyrənilir, detektiv əsərin strukturu, o cümlədən 1996-cı ilə qədər Ç.Abdullayev yaradıcılığının əsas mərhələləri nəzərdən keçirilir.

Ü.Abbasovanın “İngilis dilinə bədii tərcümədə epitetlərin nəql edilməsi üsulları (Ç.Abdullayevin əsərləri əsasında)” adlı dissertasiyası Ç.Abdullayev romanlarının linqvistik təhlilinə, bir sıra bədii-təsvir vasitələrin (epitetlər, müqayisələr, metaforalar, hiperbola və s.) işıqlandırılmasına həsr olunmuşdur.

C.Abbasova “Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrı” adlı elmi araşdırmasında bütöv bir yarımfəslə Çingiz Abdullayevin yaradıcılığına həsr etmişdir.

Vaxtaşırı yazıçının yubileylərinə təsadüf edilən ayrı-ayrı məqalələr dərc olunmaqda davam edir. Bundan əlavə, məşhur rus şairi Yevgeni Yevtuşenko son şeirlərindən birini Çingiz Abdullayev detektivlərinin məşhurluq baxımından heç də geridə qalmayan baş qəhrəmanı – Dronqoya həsr olunmuşdur.

Bizim tədqiqata cəlb olunan *sevqi, dostluq, inam, ruh* kimi konseptlər adətən ayrılıqda nəzərdən keçirilməmişdir. Ona görə hesab edirik ki, bu mövzuda apardığımız elmi araşdırmalar aktual və zəruridir.

**Tədqiqatın obyektı və predmeti.** Linqvokulturoloji aspektdə təhlil edilən detektiv roman və hekayələrin onomastik sistemi, habelə Ç.Abdullayevin bədii dünya mənzərəsinin konseptual sferası tədqiqatın obyektini təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti yazıçının əsərlərində yer tapan antroponim və toponimlərin funksional semantik-üslubi, kommunikativ, estetik xüsusiyyətlərindən ibarətdir.

**Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri.** Tədqiqatın əsas məqsədi:

- Çingiz Abdullayevin detektiv əsərlərində xüsusi adlara məxsus xüsusiyyətlərin və funksiyaların müəyyən edilməsi;

- detektiv nəsrin konseptual sferasının təhlili vasitəsilə yazıçı dünyasının bədii mənzərəsinin linqvokoqnitiv baxımdan özünəməxsusluğunun müəyyən edilməsi.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi əsas şərt hesab olunur:

- onimlərin nəzəri və praktiki tədqiqi sahəsində aparıcı müasir istiqamətləri linqvokonseptologiya və linqvokulturologiya kontekstində nəzərdən keçirmək;

- Ç.Abdullayevin roman və hekayələrindəki antroponim və toponimlərin ümumi təsvirini vermək;

- əsər mətnlərində onomastik vahidlərin müxtəlif funksiyalarını müəyyən etmək, xüsusən də personajın bədii obrazının yaradılmasında bütün kateqoriyalı onimlərin yeri və rolunu aşkar etmək;

- yazıçı dünyasının bədii təsvirinin konseptual sferasını tədqiq etmək: *detektiv, həqiqət, haqq, inam, ruh, sevqi, dostluq, Bakı və bakılılar, müharibə, xalq, rəng* kimi açar konseptlərin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;

- konkret millətin nümayəndələrinə xas olan mədəni dominant davranışını dərk etmək üçün vacib olan linqvistik konseptləri öyrənmək və təsvir etmək;

- detektivin tipik obrazını linqvokulturoloji nöqteyi-nəzərindən araşdırmaq;

- müəllifin dünya mənzərəsinin tədqiqinə linqvistik yanaşmanın xüsusiyyətlərini işıqlandırmaq, müasir dilçilikdə linqvistik şəxsiyyət problemlərini açmaq;

- bədii mətnin onomastikasını koqnitiv aspektdə nəzərdən keçirmək.

**Tədqiqat metodları.** Tədqiq olunan onomastik materialın xüsusiyyətləri bu tədqiqatda müəyyən onomastik metod və üsulların istifadəsini müəyyən etmişdir. Bu məqsədlə ənənəvi olaraq tekstoloji təhlildən istifadə olunur ki, bu da bədii mətnə xalqın etnoqrafik, mədəni-tarixi, milli və digər xüsusiyyətləri haqqında müəyyən məlumatları müəyyən etməyə imkan verir. Bununla yanaşı, qarşıda qoyulan məsələlərin həlli üçün aşağıdakı elmi üsullardan da istifadə edilmişdir:

- etimoloji;
- təsviri;
- üslubi;
- kəmiyyət təhlili metodu;
- statistik.

Dissertasiya işində ruscillli Azərbaycan yazıçısı Ç.Abdullayevin roman və hekayələrinin mətnləri, habelə izahlı, etimoloji, ensiklopedik və onomastik lüğətlər tədqiqat materialları qismində istifadə edilmişdir.

Ümumilikdə tərəfimizdən yazıcının 51 roman və hekayəsindən sistemli seçim metodu ilə aşkarlanmış 508 antroponimik vahid – şəxsi adlar, soyadlar, ata adları, ləqəblər, habelə toponimlər, periferik onimlər təhlil edilmişdir.

### **Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:**

1. Çingiz Abdullayevin əsərlərində təmsil olunan onomastik vahidlər personajların milli mənsubiyyətinə uyğundur. Onlar real adları, habelə hərəkətin cərəyan etdiyi məkanı və qəhrəmanların sosial vəziyyətini əks etdirirlər.

2. Ç.Abdullayevin əsərlərində şəxsi adlara yazıcının personajlara münasibətini ifadə edən müxtəlif tipli konnotasiyalar mənsubdur. Antroponim və toponimlər vasitəsilə bədii mətnlərin xronotop həddləri müəyyən edilmişdir.

3. Ç.Abdullayevin roman və hekayələrində antroponim və toponimlər nəinki Azərbaycan, eyni zamanda digər xalqlara məxsus tarixi, mədəni, dil dəyərlərinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində əvəzədməz mənbədir. Yazıçı öz əsərlərində bəzi adların və ləqəblərin etimologiyasını şəxsən şərhləndirir, XIX – XX əsrlər rus və xarici ədəbiyyatın klassik əsərlərinə müraciət edir.

4. Yazıcının detektiv əsərlərinin onimik məkanı zəngin və müxtəlifdir. Bədii obrazın açıqlanması üçün seçdiyimiz əsərlərdə tarixi və siyasi şəxslərin, habelə mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin adları istifadə edilmişdir.

5. Tədqiqatda nəzərdən keçirilmiş və təhlil olunmuş konseptlər yazıçı fərdiliyinin açıqlanması və onun dünyagörüşünün anlaması istiqamətində mühüm rol oynayır.

6. Detektiv Dronqo obrazı əsasında *detektiv* konseptinin Şerlok Holms, Erkül Puaro və komissar Meqre kimi məşhur ədəbi qəhrəmanlarla müqayisəli aspektdə tədqiqi. Həmin tədqiqatın aparılması zamanı Ç.Abdullayevin detektiv Dronqo obrazında

Azərbaycan linqvomentallığının nümayəndəsi tipinin yaradılmasına dair faktların aşkar edilməsi.

7. Ç.Abdullayevin əsərləri dünya ədəbiyyatında mühüm yerlədən birini tutur.

**Tədqiqatın elmi yeniliyi.** Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, tədqiqat əvvəllər araşdırmalara cəlb olunmayan linqvistik materialın üzərində qurulur – Azərbaycanda siyasi detektivin banisi hesab edilən və yaradıcılığı bu vaxta qədər linqvokulturoloji aspektdə xüsusi olaraq nəzərdən keçirilməyən yazıçı Ç.Abdullayevin əsərləri əsasında aparılır. Təqdim olunan dissertasiya işində ilk dəfə olaraq Ç.Abdullayev əsərlərinin onomastikası və onun xüsusiyyətləri araşdırılır; adqoyma qaydalarının semantik komponentləri, personaj adlarının formalaşma modelləri müəyyən edilir, həmçinin yazıçının roman və hekayələrində antroponim və toponimlər sistemi, onların quruluşu və funksiyaları təhlil olunur.

Ç.Abdullayev yaradıcılığının bu baxımdan öyrənilməsi, şübhəsiz ki, aktualdır, çünki bu aspektdə şəxsiyyət qavrayışının daha geniş və dərin şəkildə öyrənməsinə imkan yaradır. Bundan əlavə, müəllifin dünya mənzərəsinin linqvokulturoloji aspektdə öyrənilməsi də tədqiqat işinin zəruri istiqamətlərindən biridir.

**Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti.** Dissertasiya işində onomastik materialın daha dərin təhlili, o cümlədən ədəbi əsərlərdəki xüsusi adların linqvokulturoloji rakursda tədqiqinin aparılmasından ibarətdir ki, bu da onomastik vahidlərin etimologiyasını, semantikasını, funksiyalarını və müəllifin dünya mənzərəsindəki yerini və rolunu müəyyən etməyə kömək edir.

Yazıçı onomastikonunun linqvokulturoloji aspektdə tədqiqi ilə antroponimik konnotasiyanın ekspressiv-qiymətləndirici, linqvistik, tarixi-linqvistik, tarixi-mədəni kimi müxtəlif növlərini müəyyən etmək olar.

Məlumdur ki, konnotasiya zamanı linqvistik vahidin emosional-qiymətləndirici və üslubi funksiyalarını insan tərəfindən reallığın psixo-emosional qavranmasına təsir edən, eyni zamanda ekstralinqvistik amilləri əks etdirən müəyyən forma və şəkildə yerinə yetirir. Bu baxımdan tədqiqatımız da Ç.Abdullayevin roman və

hekayələrindəki funksional xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla onomastik vahidlərin hərtərəfli öyrənilməsinə müəyyən töhfələr verir.

Dissertasiyada konsept təkcə obyekt kimi deyil, həm də yazıçının dünya mənzərəsinin təsvir edilmə üsulu kimi nəzərdən keçirilir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: materiallarının və nəzəri ümumiləşdirmələrin mətn linqvistikası, yazıçının fərdi bədii üslubu üzrə ümumi kurslarda, koqnitiv dilçilik, linqvokulturologiya, poetik onomastikadan xüsusi kurslar və seminarların keçirilməsində istifadə oluna bilər.

**Aprobasiyası və tətbiqi.** Dissertasiyanın əsas elmi nəticələri respublika və beynəlxalq elmi-nəzəri, elmi-praktiki və internet konfransların materiallarında dərc olunmuş məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır. Ümumilikdə dissertasiyanın mövzusu üzrə 10 məqalə və tezislər nəşr olunmuşdur.

**Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.** Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Rus dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

**Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi.** dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavədən ibarətdir. Dissertasiya işinin girişi – 8 səhifə, 12874 işarə; 1 fəsil – 24 səhifə, 41374 işarə; 2 fəsil – 46 səhifə, 72955 işarə; 3 fəsil – 46 səhifə, 71711 işarə; Nəticə – 5 səhifə, 8298 işarə; İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı – 18 səhifə, 23407 işarə, Əlavə – 11 səhifə, 19520 işarə. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 138 səhifə, 207321 işarədir.

## İŞİN MƏZMUNU

**Giriş** hissəsində dissertasiya mövzusunun seçimi, onun aktuallığı, elmi yeniliyi, işin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılır; tədqiqatın predmet və obyekt, məqsəd və vəzifələri, metodlar və mənbələri müəyyən edilir, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar bəyan edilir; dissertasiyanın aprobasiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

**“Onomastikann koqnitiv aspekti”** adlı birinci fəsil 4 paraqrafdan ibarətdir. **“Antroposentrizm dünya linqvistik mənzərəsinin onomastikonda inikası kimi”** adlı birinci paraqrafda dilin öyrənilməsinə dair antroposentrik, kulturoloji və koqnitiv yanaşmalar araşdırılır, onomastikannın öyrənilməsi ilə bağlı müasir məsələlərin mövcud vəziyyəti təhlil edilir. Antroposentrik yanaşma əsərlərin onomastikonunda özünü göstərən müəllifin linqvistik şəxsiyyətinin öyrənilməsinə zərurət yaradır. Yazıçı müəyyən yaradıcılıq problemlərini həll etmək üçün xüsusi isimlər seçir, və onlar müəllifin dünya mənzərəsinin əsas dayaq elementləri, yazıcının müəyyən zaman mədəni-tarixi konteksti ilə əlaqəsini təmsil edən vahidlərdir. Məlumdur ki, müasir rus dilçiliyində xüsusi isimlərin mənası ilə bağlı 3 fikir ayrılığı mövcuddur.

Birincisi ən geniş yayılmış və ənənəvi olan ingilis filosofu və məntiqi C.Millin baxışları ilə bağlıdır. Onun fikrincə, xüsusi isimlərin konnotasiyası olmadığı üçün mənalı da olmur. O.Axmanova, L.Reformatski, B.Rassel və başqaları da bu mövqedədirlər.

İkinci baxışa üstünlük verən V.Bolotov, S.Zinin, A.Superanskaya və digər alimlərin fikrincə xüsusi ad yalnız nitqdə, daha dəqiq – kommunikativ vəziyyət kontekstində leksik məna alır.

Nəhayət, üçüncü nöqteyi-nəzərə əsasən onimik vahidlər həm nitqdə, həm də dildə konkret mənaya malikdirlər (L.Stupin, L.Şşerba, L.Şşetin və s.). Biz də öz növbəmizdə həmin fikrin tərəfdarıyıq.

**“Koqnitiv aspekt onomastik tədqiqatların aparıcı istiqaməti kimi”** adlı ikinci paraqrafda onomastikonun koqnitiv aspektdə öyrənilməsi zərurəti açıqlanır. Koqnitiv yanaşmanın spesifikliyi onomastika problemlərinə insan şüuru nöqteyi-nəzərindən müraciət olunmasından, habelə nitq və idrak fəaliyyətinin linqvistik və qeyri-linqvistik şüur fondu arasında olan əlaqənin mövcudluğundan ibarətdir. Bura həmçinin onomastik vahidlərdə insanın dünya görüşünün və qavrayışının, onun dildə konseptuallaşdırılması yollarının necə əks olunmasını aşkarlanmasına kömək edən praqmatik məqsədlər də aiddir. Bununla yanaşı, burada “dünya mənzərəsi” termininin yaranma tarixi, bu sahədə müasir tendensiyalar araşdırılır.

**“Konsept linqvokulturoloji fenomen kimi və onun reallaşdırılması xüsusiyyətləri”** adlı üçüncü paraqrafda dilçilikdə

“konsept” anlayışının geniş yayılmış tərifləri və onun dərk edilməsinə dair əsas yanaşmalar verilmişdir. V.Teliya hesab edir ki, konsept birbaşa mədəniyyətlə bağlı olan anlayışdır, dildə isə müxtəlif konnotasiyalar və adlarla təmsil olunur. Koqnitiv dilçilikdə elmi axtarışların predmeti bütün konseptual sistemin qurulması üçün ən mühüm olan, konseptual məkanın özünü təşkilində və onun bölünməsində əsas başlıqlar kimi çıxış edən konseptlərdir.

V.Maslovanın fikrincə, “konsept “laylı” quruluşa və xüsusi struktura malikdir:

1. Əsas (aktual) əlamət;
2. Əlavə (passiv, tarixi) əlamət;
3. Daxili (adətən şüursuz) forma”.<sup>1</sup>

Əsas əlamət hər bir mədəniyyət daşıyıcısına məlumdur və onun üçün əlamətdardır. Bu, ümummill konseptin bir hissəsidir. Əlavə xüsusiyyət mədəni daşıyıcıların müəyyən qrupları üçün aktualdır və ayrı-ayrı alt mədəniyyətlərin konseptual sferalarına aiddir. Daxili forma, etimoloji əlamət yalnız tədqiqatçılar üçün açıqdır, digərlər üçün o, qalan məna qatlarının yaranmasını və qorunmasını təmin edən əsas kimi mövcuddur.

Müasir dilçilikdə “konsept” anlayışının bir neçə geniş yayılmış əsas tədqiqat istiqamətlərini qeyd etmək olar. Məsələn, Y.Stepanov, V.Maslova və digər dilçilər konsepti kulturoloji aspektdə nəzərdən keçirirlər. Bu istiqamət mədəniyyətin bütöv bir konseptlər sistemi kimi və onların qarşılıqlı əlaqələr çərçivəsində öyrənilməsinə yönəlmişdir.

Başqa istiqamətin nümayəndələri (D.Lixaçov, Y.Kubryakova və başqaları) hesab edirlər ki, konseptin təhlili zamanı koqnitiv linqvistikada psixologiya elmində sensor-perseptiv proseslərin təsviri üçün tətbiq olunan *fon* və *fiqur* anlayışlarından istifadə etmək lazımdır. Belə ki, insan özünü müəyyən mühidə (fon) bütövün bir hissəsi (fiqur) kimi dərk edir və eyniliklə ətrafdakı dünyanı qavrayır.

Yuxarıda deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, konsept – linqvokulturoloji fenomendir və onun məzmununu bədii əsərlərdə olan sinonim, antonim, frazeoloji ifadələr və mətnlərlə daimi zənginləşir.

---

<sup>1</sup> Маслова, В.А. Введение в когнитивную лингвистику / В.А.Маслова. – Москва: Флинта, – 2007. – с.230.

“Detektiv diskurs” adlı dördüncü paraqrafda “diskurs” anlayışının müxtəlif aspektləri və nəzəriyyələrindən bəhs olunur. Diskursun bir növünü sosial fenomenə çevrilən və bu gün ədəbi janrlar sırasında ən populyar olan detektiv diskurs təşkil edir. Detektiv diskurs oxucunun dil mənzərəsini formalaşdırır, mətn isə müəllifin bədii dünya mənzərəsini representasiya edir və onun həyata keçirilməsi üçün bir “məkandır”. Detektiv insan əxlaqının baza kateqoriyalarına aid olan xeyir və şərə müraciət edir. Xeyirlə şərin qarşıdurması istənilən detektiv mətninin süjetini təşkil edir və cinayətin açılması ilə həll olunur.

Azərbaycan ədəbiyyatında detektivin banisi Cəmşid Əmirov olmuşdur. Son 25-30 il ərzində isə siyasi və intellektual detektivin banisi hesab olunan Çingiz Abdullayevin fəal yaradıcılığı sayəsində klassik detektiv inkişaf etməyə başladı. *“Çingiz Abdullayev klassik detektiv kanonları ilə müasir mövzuları məharətlə birləşdirir. Müəllif mövqeyinin bəyan edilməsi detektiv ədəbiyyatda bir yenilikdir”*.<sup>2</sup>

Bu gün Çingiz Abdullayev 200-dən çox romanın, 400 publisistik məqalənin, 50 ssenarinin müəllifidir. Əsərləri və ssenariləri əsasında 7 film və 2 serial çəkilib. Çingiz Abdullayevin əsərləri dünyanın bir çox ölkələrində çap olunub və təkrar nəşr olunmaqdadır. Ç.Abdullayevin romanları problem, mövzu və hadisələrin işıqlandırılmasına görə beynəlmiləldir, dil baxımından da çox müasirdir. Müasir cəmiyyətin tədqiqi (istər Azərbaycan olsun, istərsə də Rusiya) milli konseptlər prizmasından keçir. Ç.Abdullayev gündəlik həyatı təsvir edərkən, hadisələrin baş verdiyi ölkələrin milli koloritini də çatdırır.

*Birinci fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.*<sup>3</sup>

---

<sup>2</sup> Аббасова, Дж.Д. Детективный жанр в азербайджанской литературе: / автореф. дис. док. филос. по филол. / – Баку, 2016. – с.19.

<sup>3</sup> Гусейнова, Л.О. Дронго – лингвокультурный образ «детектив» // – Баку: БГУ, Язык и литература, – 2012. №4, – с.128-131; Ономастика в текстовом пространстве детективов Ч.Абдуллаева // Концептуальные проблемы литературы: художественная когнитивность, Тематический сборник. – 2014, Вып.7, – с.79-84; Ононимическое пространство романов Ч.Абдуллаева // – Баку, Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIII Respublika elmi konfransının materialları, – 3-4 dekabr, – 2019, – с.109-111.

İkinci fəsil – “Ç.Abdullayevin əsərlərində antroponimiya və toponimiyanın ümumi səciyyəsi” dörd paragrafdan ibarətdir. “Şəxsi adlar, soyadlar və ata adları” adlı birinci paragrafda şəxsi adlar, soyad və ata adı ilə əmələ gələn antroponimik adqoyma modelləri nəzərdən keçirilir. Öz əsərlərində Ç.Abdullayev antroponimik modellərin üç növündən istifadə edir: birkomponentli, ikikomponentli və üçkomponentli. Birkomponentli antroponimlər həm cinayət başçılarının ləqəbləri – *Граф, Тит, Директор, Хозяин* (“Vampirlərin güzgüsü”), *Циклон* (“Ərafdan keçmək”), *Левша* (“Mənim gözəl alibim”), *Ангел боли* (“Əxlaqsızlığın tarixi”) və s., həm də milis, prokuratura işçilərinin, alimlərin də ləqəbləridir: podpolkovnik *Кривец*, müstəntiq *Лысаков* (“Alçağın üslubu”), akademik *Архинов*, direktor *Моисеева* (“Manyakın idraki”). İki komponentli model özündə personajın adını və soyadını, yaxud adını və atasının adını ehtiva edir, məsələn: *Лариса Коновалова, Марк Фогельсон* (“Ölümü özün seç”), *Семен Погорельский, Наталья Толдина* (“Allahın tərəfində”), *Семен Григорьевич* (“Dronqonun versiyası”), *Зиновий Михайлович* (“İrodun kölgəsi”), *Кира Леонидовна* (“Vampirlərin güzgüsü”) və s.

Antroponimlərin üçkomponentli modeli (ad + ata adı + soyad) müəllif tərəfindən cəmiyyətdə xüsusi mövqə tutan insanları səciyyələndirməsi üçün istifadə olunur. Məsələn, nəhəng rusiyalı bankir *Александр Абрамович Горшман*, polkovnik *Дмитрий Алексеевич Родионов* (“Kabuslar toneli”), Rusiyanın xarici işlər naziri *Павел Афанасьевич Турелин*, FTX generalı *Сергей Владимирович Шаповалов* (“Balkan sindromu”) və s.

Ç.Abdullayevin roman və hekayələrində mövcud olan onomastikon XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəlinə məxsus müasir antroponimik sistemə uyğundur. Milli mədəniyyətdə geniş yayılmış presedent ad millətin simvoluna, müəyyən bir linqvokulturoloji icma nümayəndəsinin tipik xüsusiyyətlərinin ümumiləşdirilməsinə çevrilə bilər. Bu, bir dil və mədəniyyət daşıyıcılarının fon biliklərinə daxildir. Bədi əsərlərin mətnləri presedent adların mənbəyi qismində çıxış edir. Bu adlar müxtəlif milli-mədəni icmaların nümayəndələrinə yaxşı tanışdır. Onlar müəllif tərəfindən müəyyən kommunikativ effektə nail olmaq üçün istifadə edilir.

Nöticə etibarilə onu demək olar ki, Ç.Abdullayevin əsərlərində işlənən antroponimlər dil mənsubiyyətinə görə olduqca müxtəlifdir. Biz bu tədqiqat işimizdə V.İ.Qoverdovskinin işləyib hazırladığı antroponimik konnotasiyanın təsnifatına əsaslanırıq. O, dörd səviyyənin adını çəkir: psixolinqivistik, linqvistik, postlinqivistik və ekstralinqvistik; habelə onlara uyğun gələn dörd növ konnotasiya: ekspressiv-qiymətləndirici, linqvistik, tarixi-linqvistik, tarixi-mədəni. Yazıcının romanlarında postlinqivistik səviyyənin tarixi-linqvistik tipinə (alınma, arxaiklik konnotasiyası) aid konnotasiya mövcuddur. Qəhrəmanların rus adları əsasən alınmadır, və latın (*Валерий, Регина, Павел, Сергей, Наталья* və s.), yunan (*Лев, Петр, Ефим, Леонид, Александр, Елена, Антоний, Аристарх* və s.), qədim yəhudi (*Матвей, Вениамин, Анна, Михаил*) və qədim german (*Эдуард, Эрих, Карл, Роберт, Ричард, Эдгард* və s.) mənşəlidir. Arxaiklik konnotasiyası rus antroponimikonun nadir adlarında qeyd olunur: *Савелий, Ефим, Яков, Игнат, Аристарх*.

Yazıcının əsərlərindəki Azərbaycan antroponimləri əksər hallarda ərəb-fars mənşəlidir (*Рауф, Лейла, Эльмира, Фазиль, Гасан, Азиза, Раис, Ильгар, Иса* və s.).

Xarici xüsusi adlar sistemi latış, ispan, italyan, fransız, Çin, yapon, serb, türk adqoyma sistemlərinə uyğundur. Bununla əlaqədar olaraq, aşağıdakı xarakterik adlar və soyadlar nümunə kimi göstərilmişdir: Latış: *Ингрид Грайчунас, Витас, Андриц Зитманис, Каз Ионас, Эдгар Вейдеманис* – “Sevilyada flirt”, ispan: *Гарсия Пабло, Диего Таррега, Эстелла Велозу, Руис Мачадо, Энрико Галиндо, Маноло Пиньеро* – “Təlxəyin süqutu”, *Мигель Гонсалес* – “Mavi mələklər”; italyan: *Сюзан Бердели* – “Sonuncu sinklit”, *Паоло Россети* – “Lissabonda qürub”, *Антонио Виллари* – “Təlxəyin süqutu”; fransız: *Шарль Дюпре, Анри Роже, Анри Лежювр* – “Mavi mələklər”, *Мишель Доул, Дезире Брюлей* – “Sonuncu sinklit”; Çin: *Чжан Цзинь* – “Lissabonda qürub”, *Чанг Са* – “Mavi mələklər”; yapon *Кодзи Симура* – “Sonuncu sinklit”, *Нагуме Ямасаки* – “”, *Сэй Гомикава, Миура Ясухиро* – «Охота на человека»; türk – “Təlxəyin süqutu”, *Омар Лятиф* – “Сənub şəhəri üçün festival”, *Кемаль Аслан* – “Məşhərdən keçmək”; serb:

*Ядранка Квеич, Предрага Башич, Драган Петкович, Даниэла Милованович – “Balkan Sindromu”*).

Ç.Abdullayevin romanlarında tədqiq olunan soyad köklərinin etimoloji təsnifatını apararkən biz B.Unbeqaun və L.Zubkovanın əsərlərinə əsaslanaraq 6 qrup müəyyən etmişik:

1) bu gün də aktual olan xaç suyuna salınma mərasimi zamanı verilmiş tam adlardan yaranan soyadlar: *Беляев, Борисов – “Kabuslar tuneli”, Потапов – “Vampirlərin güzgüsü”, Лазарев, Мамонтов – “Alçaqların qanunu”*; 2) coğrafi adlardan düzəldilmiş soyadlar: *Погорельский – “Tanrı tərəfində”, Ордовский – “İrodun kölgəsi”, Рудницкий – “Gedib qayıtmamaq”, Полонская – “Məntiq qaydaları”*; 3) ata adından əmələ gələn, habelə peşələri və məşğuliyyət növünü bildirən soyadlar (məsələn, *Кузнецов – “Harona ödəniş”, Свешников, Рудницкий, Черкасов – “Gedib qayıtmamaq”, Тарханов – “Yaşayış mühiti”, Коновалова – “Ölümü özün seç”*); 4) xristian (təqvimi, kanonik) adlardan əmələ gələn və istifadədən çıxmış soyadlar: *Кунин – “Kabuslar tuneli”, Назаров – “Məntiq qaydaları”*; 5) adların hipokoristik formalarına əsaslanan və şəkilçilər vasitəsilə düzələn soyadlar: *Съянов – “Vampirlərin güzgüsü”, Анохина, Новикова – “Kabuslar tuneli”, Славин, Перлов – “İrodun kölgəsi”, Богданова – “Ау günü”*; 6) danışiq, xalq, sadə dil əd formalarından əmələ gələn, üslubi cəhətdən sadələşmiş soyadlar: *Старков – “Mənim gözəl alibim”, Елифанцев – “Alçağın üslubu”*.

Təhlil olunan əsərlərdən seçilmiş soyadların məhsuldar köklərinin semantik xüsusiyyətlərinə görə təsnifatı nəticəsində biz 10 qrup müəyyən etdik: 1) zahiri görünüş və fiziki xüsusiyyətlərinə görə ləqəblərdən: *Лысаков – “Alçağın üslubu”, Хромов – “Ау günü”, Коротков – “Alligator xətti”, Хохлова – “Manyakın ağı”, Вихров – “Vampirlərin güzgüsü”*; 2) qida məhsullarının adlarından: *Капустин – “Vampirlərin güzgüsü”, Сыркин – “Manyakın ağı”*; 3) heyvan adlarından: *Кунин – “Kabuslar tuneli”, Кошкин – “Bütlərin yükü”*; 4) quşların adlarından: *Коршунов – “Müqəddəs olmaq daha üstündür”, Воробьев – “Məntiq qaydaları”, Лебедев – “Ау günü”, Дергач – “Kabuslar tuneli”, Кречетов – «Ayrılmaq və yox Qayıdış, Соловьев – “Qaranlıq simfoniyası”, Тетеринцев – “Bütlərin yükü”*; 5) ağac, bitki adlarından: *Дубчак – “Gedib qayıtmamaq”*,

*Виноградов* – “İrodun kölgəsi”, 6) təbiət hadisələri, fəsilələrin adları: *Падерина, Кичин* – “Gedib qayıtmamaq”, *Ветров* – “Bütlərin yükü”, *Солнцев* – “Ay günü”, 7) rəng adlarından: *Беляев* – “Kabuslar tuneli”, *Русаков* – “Ölümünü özün seç”, *Карцев* – “Alliqator xətti”, *Чернов, Чернышева* – “Adındakı şər”, *Шарай* – “Tanrının tərəfində”, 8) xasiyyət xüsusiyyətlərini, əqli və psixoloji xüsusiyyətləri, davranış tərzini və nitqi ifadə edən ləqəblərdən: *Суровцев, Востряков* – “Yaşayış mühiti”, *Графов* – “Vampirələrin güzgüsü”, 9) din və kilsə ilə bağlı: *Семенов, Елагин* – “Gedib qayıtmamaq”, *Монастырев* – “Vampirələrin güzgüsü”, 10) həşərat adından: *Червяков* – “Vampirələrin güzgüsü”.

İkinci paraqraf “Ləqəblər və ayamalar” adlanır. Ləqəblər ən qədim antropoloji kateqoriyalardan biridir. Ləqəblər xüsusi adlar sinfində periferik mövqedə yerləşir. Ç.Abdullayevin tədqiq etdiyimiz romanlarında yalnız bir qadın ləqəbinə rast gəlirik. Bu da “Apokalipsisin astanasında” romanının Marina Qrot (əsl adı İrina Kislitsina) adlı qəhrəmanına məxsus *Кобра* ləğəbidir. Həmin gənc qadın Əfqanıstanda professional qatil və əla snayper olmuşdur. Ümumilikdə müəllif 51 romanında 49 ləqəbdən istifadə edir. Yazıcının əsərlərindən seçilən ləqəblər tərkibinə görə fərqlənir. Onları semantik məzmununa görə 2 qrupa ayırmaq olar: 1) ad və soyadlardan düzəlmiş ləqəblər və 2) qiymətləndirici-xarakteristik ləqəblər. Birinci qrup adı çəkilən şəxsin öz adı və ya soyadı əsasında yaranmış ləqəblərdən ibarətdir. Bu ləqəb adların əsas hissəsi iki yolla formalaşır: 1) apelyativin onimizasiyası və 2) tranonimləşdirmə. Məsələn: *Заика, Граф, Тут, Матюня, Миша, Михо*. Qiymətləndirici və xarakteristik ləqəblərin ikinci qrupuna hər hansı bir adı çəkilən şəxsin müxtəlif xüsusiyyətlərini əks etdirən ləqəbləri daxil etdik. Onların sayı 43-ə çatır. Yazıcının roman və hekayələrində işlətdiyi ləqəblər 7 tematik qrupa bölünür: 1) insanın fiziki xüsusiyyətlərini xarakterizə edən adlar (*Левша, Рябой, Хромой Гиви*), 2) insanın zahiri əlamətləri (*Лысый, Седой*), 3) peşəni, rütbəni göstərən (*Моряк, Генерал, Директор, Профессор, Чиновник, Учитель, Манипулятор, Герцог*), 4) milliyət (*Казак, Француз*), 5) insan davranışının xüsusiyyətləri, həyat təzi və fəaliyyəti ilə bağlı (*Леший, Фанфарон, Хозяин, Истребитель*,

*Душитель, Ангел боли, Стутник*), 6) insan davranışını və onun zahiri xüsusiyyətlərinin: a) heyvan davranış və xüsusiyyətləri ilə (*Бык, Лось, Волк, Сервал, Барс, Кобра, Карась, Шакал, Грива*), b) quşlarla (*Дронго, Ястреб, Филин, Цапля*), c) bitki dünyası ilə əlaqəli (*Гвоздика, Лимончик*), 7) folklor, mifoloji və ədəbi personajların adları (*Вакх, Циклоп, Лазарь, Марат, Ронкаль*). Dronqo – ən yüksək işlənmə dərəcəsinə malik olan ləqəbdir (37 dəfə).

“**Dronqo ləqəbi**” adlı üçüncü paraqrafda Dronqo ləqəbinin etimologiyası açıqlanır. Detektivin “Dronqo” ləqəbinin özü latın mənşəli *dronq* ailəsindən (dicuridae) olan quş növünə aid, məcazi mənada işlənən, Cənub-Şərqi Asiyada məskunlaşan, cəsarət və daha yaxşı gələcəyə inamı ifadə edən bir quş adından götürülmüşdü. Quş digər quşların səslərini də təqlid edə bilir. Qəhrəmanın romanlarda müxtəlif adlar altında görünməsi yəqin bununla bağlıdır. Çingiz Abdullayevin ilk romanı olan “Mavi mələklər”də (1983-1985) Dronqo BMT-nin Cənubi Amerika üzrə eksperti *Мигеле Гонсалес* adı ilə çıxış edir. Bu roman məxfi məlumatları ehtiva etdiyinə görə 3 il DTK arxivində qaldı. Bu sənədli əsər BMT ekspertləri və İnterpol əməkdaşlarının beynəlxalq cinayətlə mübarizə sahəsində fəaliyyətinə həsr olunmuşdur. “İnsan ovu”nda (1989) baş qəhrəman özünü *Richard Saunders* adlandırır. “Monpelyedəki cinayət” (1988) romanında o, *Lejavr* adı ilə görünür. “Litsedeyin sügütü” (2004) adlı sonuncu romanda – İnterpol tərəfindən axtarışda olan cinayətkar *Pyotr Dudnik* özünü “Dronqo” kimi təqdim edir, Dronqonun özü isə romanın sonunda *Anri Lejivr* adı ilə çıxış edir. Göründüyü kimi, Dronqo heç də həmişə öz peşəkar ləqəbi ilə çıxış etmirdi, o, ölkədən və tapşırığın şərtlərindən asılı olaraq onu dəyişdirirdi.

“**Toponimlər və periferik onimlər**” adlı dördüncü paraqrafda Ç.Abdullayevin romanlarında coğrafi obyektləri bildirən adların kəmiyyət tərkibinin qeyri-adi zənginliyi ilə heyrətləndirən toponimiyası nəzərdən keçirilir.

Romanlardakı toponimik vahidlər ümumilikdə dünyanın müasir xəritəsindəki coğrafi obyektlərin adları ilə üst-üstə düşür. Onlar yazığın tarixi yerlərə, hadisələrə fərdi yanaşmasını ortaya qoyur. Romanlardakı toponimlər əsasən geofiziki və ümumi mədəni

məlumatları birləşdirir, geniş konnotasion əlamətlərə malikdir, təkcə informasiya-üslubi deyil, həm də emosional-üslubi funksiyaları yerinə yetirir.

Yazının əksər romanlarındakı hadisələr *Баку və Москва* şəhərlərində cərəyan etdiyi üçün həmin astionimlərlə təmsil olunan *Азербайджан* və *Россия* toponimləri daha çox işlənilir. Bununla yanaşı xoronimlər: *США, Афганистан, Либерия, Сербия, Чили, Карабах, Германия, Израиль, Испания, Франция, Италия, Боливия, Африка*; astionimlər: *Киев, Барселона, Ницца, Ла-Пас, Париж, Дюссельдорф, Кабул, Експу, Багдад, Вена, Нью-Йорк, Ленинград, Ходжалы, Силверри, Стокгольм, Сантьяго, Севилья, Берлин, Марсель, Монпелье, Шемаха, Рига, Лиссабон, Белград, Рим, Амстердам, Шеки, Белград, Кейптаун, Солсбери, Коломбо, Багор, Джакарта*; komonimlər: *Чухур-Юрт, Мархал, поселок Умбаки, Ясенево*; godonimlər: *Английский бульвар, Лазурный берег, улица Хагани, шоссе Энтузиастов*; insulonimlər: *остров Мадур*а və s. geniş təmsil olunmuşdur.

*İkinci fəsil*dən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.<sup>4</sup>

Üçüncü fəsil – “**Ç.Abdullayevin romanlarında əsas konseptlər**” adlanır və səkkiz paragrafdan ibarətdir. Bu fəsilə Ç.Abdullayevin yaradıcılığında “*detektiv*”, “*dostluq*”, “*sevgi*”, “*həqiqət*”, “*haqq*”, “*inat*”, “*ruh*”, “*Bakı*”, “*bakılılar*”, “*müharibə*”, “*xalq*”, “*rəng*” kimi başlıca konseptlərin representasiyası araşdırılır.

“**ДЕТЕКТИВ** konseptinin verballaşma xüsusiyyətləri” adlı birinci paragrafda Ç.Abdullayevin yaratdığı *Тенгиз Абуладзе, Амир Караев, Марина Чернышева, Ксения Моржикова* və s. bu kimi

---

<sup>4</sup> Гусейнова, Л.О. Имя в творческой лаборатории Ч.Абдуллаева // Неудәр Əliyevin anadan olmasının 90-illik yubileyinə həsr olunmuş “Filologiyanın aktual problemləri” mövzusunda Respublika elmi-nəzəri konfrans, – Bakı: – 8 may, – 2013, – s. 549-552; Ономастика в текстовом пространстве детективов Ч.Абдуллаева // Концептуальные проблемы литературы: художественная когнитивность, Тематический сборник. – 2014, Вып.7, – с.79-84; Об антропонимах в произведениях Чингиза Абдуллаева // – Киев: Мова и культура, – 2018. Вып. 1, т.4(193), – с.108-115; Ономимическое пространство романов Ч.Абдуллаева // – Bakı, Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIII Respublika elmi konfransının materialları, – 3-4 dekabr, – 2019, – с.109-111.

detektiv və kəşfiyyatçı obrazlarına nəzər salınır. Yuxarıda sadalanan qəhrəmanların hamısı Ç.Abdullayevin yaradıcılığında layiqli yer tutur. Lakin dünya ədəbiyyatında Ç.Abdullayev oxucular arasında ilk növbədə öz dövrünün qəhrəmanı olan Dronqo obrazının yaradıcısı kimi tanınır.

Müəllifin romanlarında “*detektiv*” anlayışı əsas yerlərdən birini tutur, Dronqo obrazı isə o qədər məşhurdur ki, onu nümunə kimi gətirərək “*detektiv*” anlayışını ayrıca təhlil etdik.

Qəhrəmanın zahiri görünüşünü, həyat tərzini və peşəkar fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini təhlil etməklə tərəfimizdən “*detektiv*” linqvokulturoloji konseptinin formalaşması nəzərdən keçirilir. Qeyd edək ki, “*detektiv*” linqvokulturoloji konsept kimi müəyyən mentalitetin, stereotipin daşıyıcısıdır. Ç.Abdullayev baş qəhrəmanı Dronqonun portret xüsusiyyətlərini təsvir edərkən müəyyən ardıcılığı gözləyir: yaş, saçların rəngi, boyu, bədən quruluşu, məşğuliyyəti göstərilir. Onun obrazında həm də müəllifin bəzi xüsusiyyətləri (məsələn, yerişi) əks olunub.

“*Detektiv*” konseptinin semantik komponentləri “*xüsusi detektiv*”, “*ekspert*”, “*analitik*”, “*mələk*”, “*İnterpolun müfəttişi*”, “*mavi beretlər arasında ən yaxşı atıcı*”, “*sərbəst atıcı*” kimi mənalar (semalar) vasitəsilə açıqlanır.

Dronqo incə psixoloqdur: o, hər bir araşdırmasına mərhumun dostları, qohumları və iş yoldaşlarının psixoloji təhlili ilə başlayır. O, həmişə etik kodeksi rəhbər tutur. Dronqo azərbaycanlılara məxsus xarakter xüsusiyyətləri ilə səciyyələndirilir: cəsarət, səmimilik, təmkinlilik. O, işində köhnə və ciddi qaydalara əməl edir. Bu, vəzifə hissi, ləyaqət, prinsiplərə sədaqət kimi xarakter xüsusiyyətlərinə malik güclü bir qəhrəmandır. Ətrafında çoxlu “qulyabanılar”, xəyanət, xəsislik, satqınlıq var.

Ç.Abdullayev detektiv konseptinin müxtəlif tərəflərini ifadə edən metaforik modellər əsasında leksik vahidlərdən məharətlə istifadə edir: “*səndə təlxək ruhu var, baş yerinə kompüterdir*”, “*insan ruhlarının sanitarı*”, “*onu təcili yardım kimi axtarırdılar*” və s.

İkinci paraqraf “**DOSTLUQ və SEVGİ konseptlərinin verballaşma xüsusiyyətləri**” adlanır. İstənilən təbii dildə danışanların şüuru haqqında linqvokulturoloji məlumatların mühüm

mənbələrindən biri insanın daxili dünyasının, onun emotiv vəziyyətinin təhlilidir. *Dostluq, sevgi, həqiqət, haqq, inam, ruh* kimi məfhumların köməyi ilə insanın daxili aləmi açılır. *Dostluq* konsepti Çingiz Abdullayevin bütün romanlar silsiləsində mövcuddur. Yazıçı müxtəlif millətlərdən olan insanları nümunə gətirərək “*dostluq*” anlayışının əsl mahiyyətini açıqlayır. Məsələn, Azərbaycanlı Dronqo və latviyalı Edqard Veydemanis uzun illərdir ki, dostdurlar: Dronqo dostuna ölümün pəncəsindən çıxmağa kömək edib (əməliyyat olunub – ağciyəri çıxarılıb). Onlar möhkəm dostluqları ilə fəxr edirlər.

Ç.Abdullayevin konsept sferasında *sevgi* müharibəyə və tənhalığa qarşı çıxan qüvvədir. Ç.Abdullayevin romanlarında *sevgi* bir növ ruhların, baxışların bağlılığıdır. Müşahidələrimiz bi daha sübut edir ki, Ç.Abdullayevin detektivlərində “*dostluq*” və “*sevgi*” konseptləri əsas yer tutur və qəhrəmanların mənəvi dünyası haqqında təsəvvürü formalaşdırır.

**“HƏQİQƏT və HAQQ konseptlərinin aktuallaşma vasitələri”** adlanan üçüncü paragrafda “*həqiqət*” və “*haqq*” anlayışlarının detektiv romanlarda rolu araşdırılır. Detektiv janrında baş qəhrəman haqq uğrunda mübarizə aparır, həqiqəti bərpa etmək istəyir. “*Həqiqət*” və “*haqq*” anlayışı detektiv hekayələrdə əsas anlayışlardan biridir. Romanlardakı “*həqiqət*” və “*haqq*” məfhumlarının semantik komponentləri *ədalət, reallıq, ali mənəvi qanun, həyatın əxlaq qanunu, varlığın ali qanunu* kimi semalar vasitəsilə açılır.

Hesab edirik ki, Ç.Abdullayevin romanlarında “*həqiqət*” və “*haqq*” anlayışları əsas, mənə daşıyan və mənə verici amillərdir.

Dördüncü paragraf **“İNAM və RUH konseptlərinin leksik-semantik sahəsi”** adlanır. Ç.Abdullayevin yaradıcılığında “*inam*” anlayışı xüsusi yer tutur. Bu anlayış “*Tanrı*”, “*insan*”, “*ruh*” kimi anlayışlarla, mənəvi prinsiplə sıx bağlıdır. “*Tanrı*” və “*insan*” leksemləri “*inam*” anlayışının assosiativ-semantik sahəsinə daxildir.

Ç.Abdullayevin qəhrəmanı düz qeyd etdiyi kimi, “Allah hər bir insanın ruhunda olmalıdır”. “*Ruh*” anlayışının semantik komponentləri “*Tanrı ilə şeytan arasında mübarizə meydanı*”, “*ruh*”, “*insan*”, “*şəxsiyyət*” kimi semalar vasitəsilə açılır.

Razılaşırıq ki, hazırda cəmiyyətdə mövcud olan inamsızlıq, laqeydlik mənəviyyatsızlığa, əxlaqın tənəzzülünə gətirib çıxarır.

Dronqo etiraf edir ki, *“əvvəllər mövcud olmayan ruhumun milyard il ərzində öz-özünə mövcud olacağına inanmaq çətinidir. İstərdim, amma çətinidir. Və inam barəsində də yanılırsınız. Filosoflardan kimsə qeyd edirdi ki, mömin doğula bilməz. O, yalnız yetişə bilər”*.<sup>5</sup>

Eyni zamanda hesab edirik ki, *“inam”* anlayışı xeyir və şər məfhumlarından ayrılmazdır. Dronqo bu mövzuda tez-tez mübahisə edir.

Nümunələrdən də görüldüyü kimi, insanın mənəvi dünyasını, onun mədəniyyətlə olan əlaqəsini təsvir etmədən xalqın mentalitetini və yazıçının məharətini anlamaq mümkün deyil.

**“BAKI və BAKILILAR konseptlərinin aktuallaşması vasitələri”** adlı beşinci paragrafda müvafiq anlayışlar nəzərdən keçirilir. Ç.Abdullayevin qəhrəmanı Dronqo dünyanın bir çox şəhərlərində törədilmiş cinayətlərin üstünü açır. Yazıçı konkret şəhər və ya ölkə haqqında qısa tarixi məlumat verir, sonra bu şəhərə münasibətini, sevgisini bildirir. Onun romanlarının səhifələrində Barselona, Vyana, Romanın unudulmaz simaları yer alır. Lakin Bakı şəhəri Dronqo, elə yazıçının özü üçün də, dünyanın ən sirli və gözəl şəhəridir. Tədqiqat üçün material qismində Ç.Abdullayevin romanlarından bütöv seçmə yolu ilə götürülmüş parçalar nümayiş olunmuşdur. Təcəssüm vahidləri kimi qiymətləndirici leksika və emosional ifadələrdən istifadə edilmişdir.

Bu paragrafda araşdırmaya cəlb olunan *“bakılılar”* konseptini də qeyd etmək lazımdır.

*“Bakı”* və *“bakılılar”* müəyən zamanlardan etibarən “xüsusi millət” kimi qəbul edilir. Burada tolerantlığın ən yüksək təzahürü kimi azərbaycanlılar və qeyri-azərbaycanlılar arasında heç bir fərq yoxdur. Ç.Abdullayevin qəhrəmanı Dronqo onun bakılı olduğunu döənə-döənə vurğulayır, və bu anlayışa beynəlmiləçilik, mehribanlıq, adət-ənənələrə sədaqət, isti münasibətlərin, kədərdə və sevincdə birgə olmaq, qayğıkeşlik, ağsaqqallara və qadınlara hörmət, bütün

---

<sup>5</sup> Абдуллаев, Ч. Камни последней стены / Ч.Абдуллаев. – Москва: Астрель, – 2004. – с.99.

formalarında özünü göstərən humanizm kimi xarakter xüsusiyyətləri daxildir. Bakı həmişə bütün növ Şərq və Avropa koloritlərinin çalarlarını özündə birləşdirən beynəlmiləl şəhər olub. Dünyanın müxtəlif şəhərlərinin gözəlliklərinə, görməli yerlərinə heyran olan yazıçı eyni zamanda həyatının mühüm bir hissəsi olan doğma şəhərini də reprezentasiya edir.

**“MÜHARİBƏ konseptinin leksik-semantik sahəsi”** altıncı paragrafda *“müharibə”* anlayışı araşdırılır. Müharibə mövzusu yazıçı Ç.Abdullayevin romanlarından da yan keçmir.

Müəllif əsərlərində *müharibə* məfhumunu verballaşdıran geniş yayılmış leksikadan istifadə edir: *ölüm, qorxu, ağrı, tənhalıq, faciə, itki*. Müəllifin leksemləri seçməsi, onların mətn mənası və uyğunluğu maraq doğurur. *“Gedib qayıtmamaq” əsərini yazanda bu müharibədə sona çatan bütün SSRİ xalqlarının ürək ağrısını ifadə etməyə çalışdım*”<sup>6</sup>.

Romanın fəsiləri arasında Ç.Abdullayev müxtəlif millətlərdən olan əfqan əsgərlərinin sağ qalmış, lakin bu həyatda özünü tapmamış xatirələrini verir.

Ç.Abdullayev bir neçə romanını Əfqanıstan əsgərlərinə, yəni özünün dediyi kimi, *“Mən bu kitabı Əfqanıstan müharibəsində aldadılmış və unudulmuş, xəyanətə uğramış və atılmış bütün iştirakçılara həsr edirəm”*.

“Müqəddəs olmaq daha üstündür” romanında müəllif Qarabağ müharibəsi və Xocalı hadisələrinə toxunur. O, Azərbaycan xalqının faciəsini dünya oxucularına çatdırmaq istəyir.

**“XALQ konseptinin verballaşma xüsusiyyətləri”** adlı yeddinci paragrafda tədqiqat obyektini xalqdır. Hər bir millətin, xalqın dəyərlərini, o cümlədən Ç.Abdullayevin bədii əsərlərinin mənasını dərk etmək üçün ən diqqətçəkən və vacib olan *“xalq”* anlayışıdır. Ç.Abdullayev *“Alçaqların qanunu”* romanında yazır: *“Pis xalq yoxdur, bu elementar həqiqəti hələ də çoxları öyrənməyib. Quldur*

---

<sup>6</sup> Лаврова, Л. Все войны на нашей земле – это заговор подлецов против честных людей // Литературная газета. – 1996, 24 января, №4.

*milliyyətindən asılı olmayaraq quldur olaraq qalır. Nəhayət – İnsan olmaq olduqca çətinidir*<sup>7</sup>.

Elə həmin romanda Ç.Abdullayev ilk dəfə olaraq Moskvada “Qafqaz mafiyası”nın necə işlədiyini göstərir. Və “Əclafların kredosu” romanında yazıçı kriminal rəhbərlərin sakitcə Amerikaya getməsindən və orada Amerika vizası almasından danışır. Bu insanlar sonra Almaniya və Avstriyada yaxşı yaşayırlar, harada ki adi bir insanın məskunlaşması çox çətinidir. Yazıçı cəmiyyəti biganə qalmamağa, belə cinayətlərə qarşı mübarizə aparmağa çağırır.

“Qanın üç rəngi” romanında prezidentlər H.Əliyev və E.Şevardnadze haqqında üç monoloq verilmişdir ki, burada yazıçı onların həyat və siyasi fəaliyyətlərindən, öz xalqları üçün çox işlər görmüş bu liderlərin enişli-yoxuşlu həyat yollarından, Bakıdakı Yanvar hadisələrindən bəhs edir. “*Əsl siyasətçi lazımı zamanda lazımı andan istifadə etməyi bacarır*”<sup>8</sup>. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev uzaqgörən, düşüncəli, inanılmaz hafizəyə malik olan bir şəxsiyyət idi. O, satqın və düşmənləri bağışlaya bilmirdi. Onun müvəffəqiyyəti – *“istedad və zəhmətin, təvə ilhamın, iş və fikir zəkasının, insan və Tanrının ahəngidir”*.

Yuxarıdakı misallardan da göründüyü kimi, “*xalq*” anlayışı Ç.Abdullayevin romanlarında qəhrəmanların arqumentləri, xalqın tarixi-mədəni ənənələri vasitəsilə şifahi şəkildə ifadə olunur.

Səkkizinci paragraf **“RƏNG konseptinin verballaşma xüsusiyyətləri”** adlanır. Hətta qədim yunan filosoflarını rəngin yaranması, inkişafı və insan psixikasına təsiri problemi maraqlandırır. Elm və mədəniyyətin bir çox sahələrinin mütəxəssisləri dünyanın rəngli mənzərəsini tədqiq ediblər. Rəngin semantikasını öyrənənlər (B.Berlin, P.Kay, 1969; A.Vejbitskaya, 1996; A.P.Vasileviç, 1983, 1999, 2003), müxtəlif mədəniyyətlərdə çiçəklərin simvolizmi (N.V.Serov, 2004; A.P.Vasileviç, 2008 və s.), rəng anlayışları nəzərdən keçirilir (İ.V.Beloborodova, 2000; S.A.Fetisova, 2005; O.B.Yermakova, 2007 və s.).

<sup>7</sup> Абдуллаев, Ч. Правила логики. Закон негодяев / Ч.Абдуллаев. – Ростов-на-Дону: Проф-Пресс, – 1995. – с.5

<sup>8</sup> Абдуллаев, Ч. Три цвета крови / Ч.Абдуллаев. – Москва: АСТ, – 2001. – с.253

Ç.Abdullayev rəng konsepti vasitəsilə qatilin psixoloji portretini açmağa, onun ruhi vəziyyətini, oğlunu öldürən atanın faciəsini oxuculara çatdırmağa çalışır.

“Qanın üç rəngi” romanı “Ağ”, “Qara”, “Qırmızı” adlanan 3 hissədən ibarətdir. Bu romanda yazıçının fikrincə nefti – qara, qanı – qırmızı, narkotikləri isə – ağ rəng təcəssüm edir. Belə nümunələr oxucuda neqativ konnotasiyaların yaranmasına səbəb olur.

*Üçüncü fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.<sup>9</sup>*

**Nəticə.** Ç.Abdullayevin əsərlərində onomastikanın linqvokulturoloji təhlili nəticəsində aşağıdakı faktlar əldə olunmuşdur.

1. Yazıçının əsərlərinin mətnlərindəki soyad, ata adı, ləqəb, toponim və digər xüsusi ad növlərinin ətraflı tədqiqi zamanı məlum olmuşdur ki, bütün bu formalar təkcə süjet əmələ gətirən kimi deyil, həm də bədii obrazların yaradılmasında bilavasitə iştirak edən dildən kənar dil vahidləri kimi səciyyələndir. Onlar müasir rus nitq etiketinə uyğun seçilir.

Onimlərin leksik-semantik sahəsinin qurulmasında denotat, siqnikat və konnotat iştirak edir. Ona görə də detektivist yazıçının əsərlərindəki onimlər müəyyən informasiyanın daşıyıcısına çevrilir.

Ç.Abdullayevin roman və hekayələrində antroponimik modellərin üç növündən istifadə edilir: birkomponentli, ikikomponentli və üçkomponentli modellər. Şəxsi adlar tam və

---

<sup>9</sup> Гусейнова, Л.О. О некоторых концептах в ономастиконе Ч.Абдуллаева // – Баку: БГУ, Язык и литература, – 2014. №1, – с. 12-14; Концепты *вера* и *душа* в детективных романах Ч.Абдуллаева // XV Международная научно-практическая конференция «World Science: Problems and Innovations», – Пенза: – 30 ноября, – 2017, – с. 236-240; Репрезентация концепта *детектив* на основе образа Дронго в романах Ч.Абдуллаева // – Баку: BDU, Dil və ədəbiyyat, – 2018. №3, – s. 259-263; Лексико-семантическое поле концепта *война* в детективных романах Ч.Абдуллаева // Баку: BSU, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2019. №1, – s.138-141; Индивидуально-авторские концепты *дружба* и *любовь* в романах Ч.Абдуллаева // Way Science: 2nd International Scientific and Practical Internet Conference “Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Winter Debates”. Dnipro, Ukraine, – 2021, – p. 307-309.

hipokoristik antroponimik vahidlərə bölünür. Rus personajların adları latın, yunan, ivrit və qədim alman mənşəlidir.

Ç.Abdullayevin romanlarındakı antroponimlər linqvistik mənsubiyyətinə görə çox müxtəlif quruluşa malikdir və aşağıdakı dillərin struktur-semantik sistemində uyğundur:

a) rus

b) Azərbaycan, türk, ispan, latış, serb, polyak, Ukrayna, ingilis, yapon.

Azərbaycan antroponimlərinin böyük əksəriyyəti ərəb-fars mənşəlidir.

Detektiv hekayələrin linqvokulturoloji tədqiqi nəticəsində bəzi tədqiq edilməmiş leksik-semantik qatlar və mənalı sətiraltı mətnlər aşkar edilmişdir.

Soyadların etimoloji təsnifatı altı qrupu ayırmağa imkan verdi: xaç suyuna salınma və xristian adlarından əmələ gələn soyadlar, coğrafi adlar, atanın peşəsini və məşğuliyyətini göstərən ata adı, hipokoristik adlardan, eləcə də adların üslubi ixtisar olunmuş formalarından (danışq, xalq, sadə dil). Sadə və mürəkkəb, törəmə olmayan və kəsilməmiş soyadları da müəyyən etdik.

Onimlərin semantik sahəsi hər bir konkret əsərin diskursunun xüsusiyyətləri və Ç.Abdullayev yaradıcılığının ümumi ideya-tematik yönümü ilə müəyyən edilir. Nəticədə, semantik xüsusiyyətlərinə görə ləqəblər, qida məhsullarının adları, quşlar, heyvanlar, həşəratlar, təbiət hadisələri və fəsilələrin adlarından, rənglər, habelə kilsə və dini sözlərin əsaslarından əmələ gələn on qrup soyadlar müəyyən edildi.

Tədqiqatımızdakı ləqəblərin ətraflı təhlili semantik məzmununa görə fərqlənən iki qrupu müəyyən etməyə imkan verir:

1. Adlar və soyadlardan törəmə

2. Qiymətləndirici və xarakterik.

Ç.Abdullayevin roman və hekayələrinin onomastikasının tədqiqində linqvokulturoloji aspekt antroponimlərin aşağıdakı konnotasiya növlərini müəyyən etməyə imkan verdi: ekspressiv-qiymətləndirici, tarixi-linqvistik, tarixi-mədəni. antroponimlərin nitq fəaliyyətinin konkret mərhələsində linqvistik hadisə kimi xüsusi adın mahiyyətinə nüfuz etmək.

Tədqiqat zamanı biz həm mənfi, həm də müsbət konnotasiyaya malik olan və müəllif tərəfindən müəyyən assosiasiyalara nail olmaq üçün istifadə olunan presedent adları (məsələn, Platon, Hamlet, Çapayev) müəyyən etdik.

2. Nəzərdən keçirdiyimiz toponimlər Ç.Abdullayevin detektiv əsərlərinin onim məkanının mühüm hissəsini təşkil edir. Bütün toponimik vahidlər (astonimlər, horonimlər, komonimlər, hodonimlər, insulonimlər, həmçinin periferik onimlərin kiçik qrupu – erqonimlər, hemerponimlər, praqmatonimlər, biblionimlər və s.) baş verən hadisələrin mədəni-tarixi reallığını əks etdirən real coğrafi obyektlərdir. yazıçının roman və hekayələrində oxucuya əsərin məqsədini dərinləndirməyə kömək edir.

Ayrı-ayrı müəllifin dünya mənzərəsinin onomastik məkanını mənimsəməyin son nəticəsi yazıçının özünün mənəvi dünyasına nüfuz etməsi oldu. Araşdırmalar nəticəsində əminliklə deyə bilərik ki, Çingiz Abdullayev keçmişin mədəni-mənəvi irsinin qorunmasının tərəfdarı olan əsl Azərbaycan vətənpərvəridir. O, yerli və dünya ədəbiyyatında Vətənin bənzərsiz obrazını yaradır və qoruyub saxlayır.

3. Ç.Abdullayevin detektiv hekayələrinin konseptual təhlili yazıçı dünyasının müəllif mənzərəsinin konseptual sferasının tədqiqinə linqvokulturoloji yanaşmanın səciyyəvi xüsusiyyətlərini; detektiv, həqiqət, haqq, inam, ruh, sevgi, dostluq, Bakı, bakılılar, müharibə, xalq, rəng anlayışları müəllifin əsərlərində müəyyən edilmişdir. Bu baxımdan onu da əlavə etmək lazımdır ki, dissertasiyada nəzərdən keçirdiyimiz bütün anlayışlar yazıçının dünyanın bədii mənzərəsini dolğun şəkildə açan və milli xüsusiyyətlərin əksi olan mədəni anlayışlar kimi tanınır.

4. dünya şöhrətli ədəbi qəhrəmanlarla (Şerlok Holms, Erkül Puaro, komissar Meqre) detektiv konsepsiyasının (Dronqo obrazı nümunəsindən istifadə etməklə) müqayisəli tədqiqi zamanı Dronqonun Azərbaycan dilinin daşıyıcısı olduğunu təsdiqləyən müəyyən faktlar aşkar olunmuşdu. Bundan əlavə, sübut edilmişdir ki, məşhur detektiv qəhrəmanın prototipi Çingiz Abdullayevin özüdür.

Anlayışların ardıcıl təsnifatı müəllifin gerçəkliyin təsvirinin xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə, müəllifin dünyagörüşü prizmasından dünyanın linqvistik mənzərəsini görməyə imkan verdi.

Sonda belə qənaətə gəlmək olar ki, Ç.Abdullayevin əsərlərində tədqiq etdiyimiz bütün konseptlər əsas, açar, məna daşıyan və məna yaradan anlayışlardır.

**Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı nəşrlərdə öz əksini tapmışdır:**

1. Дронго – лингвокультурный образ «детектив» // – Баку: БГУ, Язык и литература, – 2012. №4, – с.128-131.
2. Имя в творческой лаборатории Ч.Абдуллаева // Heydər Əliyevin anadan olmasının 90-illik yubileyinə həsr olunmuş “Filologiyanın aktual problemləri” mövzusunda Respublika elmi-nəzəri konfrans, – Bakı: – 8 may, – 2013, – s.549-552.
3. О некоторых концептах в ономастиконе Ч.Абдуллаева // – Баку: БГУ, Язык и литература, – 2014. №1, – с.12-14.
4. Ономастика в текстовом пространстве детективов Ч.Абдуллаева // Концептуальные проблемы литературы: художественная когнитивность, Тематический сборник. – 2014, Вып.7, – с.79-84.
5. Концепты *вера* и *душа* в детективных романах Ч.Абдуллаева // XV Международная научно-практическая конференция «World Science: Problems and Innovations», – Пенза: – 30 ноября, – 2017, – с. 236-240.
6. Об антропонимах в произведениях Чингиза Абдуллаева // – Киев: Мова и культура, – 2018. Вып. 1, т.4(193), – с.108-115.
7. Репрезентация концепта *детектив* на основе образа Дронго в романах Ч.Абдуллаева // – Bakı: BDU, Dil və ədəbiyyat, – 2018. №3, – s.259-263.
8. Лексико-семантическое поле концепта *война* в детективных романах Ч.Абдуллаева // Bakı: BSU, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2019. №1, – s.138-141.
9. Онимическое пространство романов Ч.Абдуллаева // – Bakı, Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIII Respublika elmi konfransının materialları, – 3-4 dekabr, – 2019, – с.109-111.

10. Индивидуально-авторские концепты *дружба и любовь* в романах Ч.Абдуллаева // Way Science: 2nd International Scientific and Practical Internet Conference “Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Winter Debates”. Dnipro, Ukraine, – 2021, – p.307-309.

*Abdul*





Dissertasiya müdafiəsi 27 dekabr 2024-cü il tarixində saat 1300 Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1014, Bakı, S.Rüstəm küç., 33. Bakı Slavyan Universiteti

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Bakı Slavyan Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 25 noyabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 24.10.2024

Kağızın formatı: A5

Həcm: 41696 işarə

Tiraj: 30